

Stig Dagerman

Njemačka jesen

Sa švedskoga preveo

Edin Badić

Stig Dagerman: Njemačka jesen

Biblioteka Ineditum

Urednik Marko Gregur

Naslov originala: *Tysk höst*, 1947., Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag

© za hrvatsko izdanje Neolit, 2026.

© za prijevod Edin Badić i Neolit, 2026.

Izvorni švedski tekst korišten za izradu hrvatskog prijevoda digitalizirala je Kraljevska knjižnica u Stockholmu, a preuzet je iz baze književnih tekstova u otvorenom pristupu Litteraturbanken.se

Sva prava pridržana. Nijedan dio ove knjige ne smije se reproducirati u bilo kojem obliku bez pisanog dopuštenja nakladnika.

Otisnuto u ožujku 2026.

ISBN: 978-953-8563-17-1

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu
Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske

Knjiga je objavljena
uz potporu Grada Zagreba

KULTURRÅDET

The cost of this translation was supported by a subsidy from the Swedish Arts Council, gratefully acknowledged

Mojoj Annamarie

Njemačka jesen

U jesen 1946. lišće je u Njemačkoj opadalo već treći put otkad je Churchill održao slavni govor o padanju lišća. Bila je to sumorna jesen, kišovita, hladna, obilježena stravičnom glađu, osobito u Ruhru, a onda i u ostatku negdašnjeg Trećeg Reicha. Cijele su jeseni u zapadne zone pristizali vlakovi prekrvani izbjeglicama s istoka. Odrpani, gladni i nepoželjni, stiskali su se u mračnim, smrdljivim kolodvorskim bunkerima ili u visokim betonskim kolosima bez prozora, grdosijama koje nalikuju na četvrtaste plinske spremnike što se kao nijemi spomenici porazu nadvijaju nad razorene njemačke gradove. Premda tihi i pasivno podčinjeni, ti su, u širem smislu, beznačajni ljudi njemačkoj jeseni utisnuli pečat tamne gorčine. Postali su značajni baš zato što su dolazili i nisu prestajali, i zato što su stizali u tako velikom broju. Postali su značajni, možda ne unatoč šutnji, već upravo zahvaljujući njoj, jer ništa izgovoreno

ne može zazvučati toliko prijeteće kao ono što ostane neizgovoreno. Prisutnost pridošlica u isti je mah bila odbojna i poželjna; odbojna zato što su donosili samo glad i žeđ, a poželjna zato što je njihova pojava hranila sumnje koje je narod želio gajiti, nepovjerenje koje je želio osjećati i beznađe kojim je želio biti obuzet.

Uostalom, tko od svih tih ljudi koji su na svojoj koži iskusili njemačku jesen može tvrditi da to nepovjerenje nije bilo opravdano ili da beznađe nije bilo utemeljeno? S pravom se može reći da su se nepresušne rijeke izbjeglica, što su naplavljivale njemačke nizine od predjela oko donjih tokova Rajne i Labe pa sve do vjetrovitih visoravni nadomak Münchena, prometnule u jedno od najvažnijih unutarnjopolitičkih zbivanja u zemlji koja zapravo nije imala unutarnju politiku. Drugo zbivanje približno jednake važnosti predstavljale su kiše koje su tako poplavile nastanjene podrume u Ruhru da je voda u njima sezala do koljena.

(Stanari se bude, ako su oka i sklopili, promrzli u krevetu bez pokrivača, gaze kroz hladnu vodu koja im seže preko gležnjeva, prilaze peći i pokušavaju zapaliti par mokrih grana otrgnutih s kakva uništena stabla. Negdje u vodi iza njih djeca kašlju, duboko i sušičavo. Ako najzad i uspiju naložiti tu peć koju su, stavljajući život na kocku, spasili iz ruševina, a čiji je vlasnik već godinama ležao zakopan metrima ispod nje, dim prosuklja podrumom i svi kašlju još i jače. Na peći stoji lonac s vodom,

nje ima napretek, pa se ljudi saginju s mutna dna spasiti koji krumpir. Stojeći u hladnoj vodi koja im prelazi gležnjeve, ubacuju krumpire u lonac i čekaju da postanu jestivi, iako su bili smrznuti još kad su ih pribavili.

Liječnici koji strane novinare izvještavaju o prehrambenim navikama takvih obitelji kažu da je hranu koju pripremaju nemoguće opisati riječima. Nije ona u svojoj naravi neopisiva, kao što im ni egzistencija nije neopisiva. Meso nepoznata porijekla kojeg se nekako uspijevaju domoći ili prljavo povrće koje pronalaze tko zna gdje nisu neopisivi, nego krajnje neukusni, a što je neukusno, nije neopisivo, već samo neukusno. Tako se može odgovoriti i na tvrdnju da su patnje djece iz tih podrumskih bazena neopisive. Tko želi, sve to može sasvim fino opisati, primjerice, mogao bi reći da nesretnik koji stoji u vodi kraj peći jednostavno sve prepušta slučaju, vraća se do kreveta s troje sušičave djece i naređuje im da smjesta krenu u školu. Podrum je zadimljen i hladan, stanari u njemu gladuju, a djeca koja su spavala odjevena od glave do pete ulaze u vodu koja im seže skoro do sara razderanih cipela, prolaze mračnim hodnikom u kojem drugi spavaju, uspinju se mračnim stubama i naposljetku izlaze na mokru i hladnu njemačku jesen. Proteknu i dva sata prije nego što nastava doista počne, a učitelji posjetiteljima iz tuđine zbore o okrutnim roditeljima koji djecu šalju na ulicu. S učiteljima bi se, doduše, dalo

razglabati o tome što bi u ovom slučaju bilo milosno. Nacistički aforističar kazao je da se milost krvnika ogleda u brzom, ili preciznom, udarcu. Milost roditelja ogleda se u tome što djecu iz vode u podrumu tjeraju van na kišu, iz surove vlage na sive ulice.

Djeca u svakom slučaju ne odlaze u školu, djelomice zato što još nije otvorena, a djelomice zato što „odlazak u školu“ nije ništa drugo nego eufemizam koji potreba stvara za potrebite. Djeca odlaze pljačkati ili pribaviti štogod za jelo, bilo krađući, bilo služeći se kakvom nevinijom metodom, ako takva postoji. „Neopisivi“ jutarnji pohodi ovih troje djece dali bi se opisivati sve do trenutka kad nastava doista počne, čime se otvara čitav niz „neopisivih“ prizora iz učeničkih klupa: školske tablice pribijene su uz prozore da bi spriječile prodor hladnoće, samo što usputno zadržavaju i svjetlost, pa u učionici cijeli dan mora gorjeti slabašno svjetlo uz koje učenici ne mogu pročitati tekst koji trebaju prepisati, dočim pogled na igralište s triju strana zaklanjaju otprilike tri metra visoke ruševine na kakve nailazimo posvuda na svijetu, samo što ove ujedno služe kao školski zahodi.

Vrijedilo bi opisati i „neopisive“ dnevne aktivnosti onih koji ostaju kod kuće, u vodi, ili one „neopisive“ osjećaje majke troje pregladnjele djece koji je prožimaju kad je upitaju zašto se ne našminka poput one tetke Schulze pa onda za nagradu od savezničkog vojnika dobije čokoladu, konzerve hra-

ne i cigarete. I iskrenost i moralna propast u tom poplavljenom podrumu toliko su „neopisive“ da ta majka odgovara kako ni pripadnici oslobodilačke vojske nisu tako milosni da bi se zadovoljili prljavim i izmučenim tijelom koje ubrzano stari kada je grad pun mladih, čilijih i čišćih tjelesa.)

Nema dvojbe da je taj jesenski podrum bio jedna od najvažnijih posljedica unutarne politike, baš kao što je važan simbol bilo i bujanje trave, grmlja i mahovine na razvalinama u, primjerice, Düsseldorfu i Hamburgu (treću godinu zaredom gospodin Schumann na putu do banke u kojoj radi prolazi kraj ruševina u susjednoj četvrti te sa suprugom i kolegama svakodnevno raspravlja o tome trebaju li zelenilo smatrati znakom napretka ili nazatka). Bljedoliki ljudi koji već četvrtu godinu žive u bunkerima i jezivo podsjećaju na ribe dok izranjaju na danje svjetlo uhvatiti malo zraka te upečatljivo rumena lica pojedinih djevojaka koje nekoliko puta mjesečno za nagradu dobivaju čokoladne kolače, kutiju *Chesterfielda*, nalivpera ili sapune, bile su još dvije upadljive činjenice koje su obilježile njemačku jesen, baš kao što su, dakako, obilježile i prethodnu zimu, proljeće i ljeto, mada u nešto manjoj mjeri jer se situacija zbog neprekidnog priljeva izbjeglica s istoka stalno pogoršavala.

Nabrajanja su uvijek sumorna, osobito ako su im povod sumorne okolnosti, ali u posebnim slučajevima ipak nužna. Tko se usudi govoriti o ogorčenosti

prema saveznicima ispremiješanoj sa samoprezirom, apatijom i općenitom sklonošću usporedbama nauštrb sadašnjosti, a takvo je raspoloženje te sumorne jeseni bez sumnje obuzelo i ovog posjetitelja, morat će razmotriti čitav niz konkretnih okolnosti i stanja. Važno je imati na umu da se nezadovoljstvo, pa i nepovjerenje u benevolentnost pobjedničkih demokracija, nije izražavalo u zrakopraznom prostoru, a ni s kazališne pozornice s ideološki obojenim repertoarom, nego u sasvim stvarnim podrumima u Essenu, Hamburgu ili Frankfurtu na Majni. U jesensku sliku obitelji u poplavljenome podrumu uklapa se, zapravo, i novinar koji, oprezno održavajući ravnotežu na daskama postavljenima iznad vode, intervjuira njezine članove o tek uspostavljenoj njemačkoj demokraciji, ispitujući ih o nadanjima i iluzijama koje gaje, a prije svega o tome jesu li u Hitlerovo doba živjeli bolje. Odgovor koji zatim dobije natjera ga da, uz naklon pun bijesa, gađenja i prijezira, uzmakne iz usmrđene prostorije, sjedne u unajmljeni engleski automobil ili američki džip i pola sata poslije uz žestoko piće ili kriglu pravog njemačkog piva u baru hotela za reportere napiše osvrt na temu „Nacizam još živi u Njemačkoj“.

Predodžba o duhovnom stanju Njemačke te treće jeseni što su je taj novinar, a i brojni drugi reporteri ili strani posjetitelji prenijeli svijetu te tako pomogli da postane općeprihvaćena, bila je, naravno, na izvjestan način točna. Priupitali su

Nijemce podrumaše jesu li živjeli bolje pod Hitlerovom vlašću, a oni su im odgovorili: *Da*. Pitate li čovjeka koji se utapa je li mu bilo bolje dok je stajao na obali, odgovorit će vam: *Da*. Pitate li čovjeka koji preživljava od dvije kriške kruha dnevno je li mu život bio bolji kad je preživljavao od pet, dobit ćete, u to sumnje nema, isti odgovor. Svaka analiza ideološkog svjetonazora njemačkog naroda te teške jeseni, čije bi granice svakako trebalo proširiti na današnjicu jer se i dalje osjećaju strahotni razmjeri oskudice i bijede koji su je odredili, bit će stubokom pogrešna ne uspije li pružiti dovoljno preciznu sliku društva i načina života koji je onima koje analiziramo bio nametnut. Jedan me ugledni i stručni francuski novinar, dobronamjerno i u interesu objektivnosti, zamolio da, umjesto što posjećujem njemačke kuće ili njuškam po njemačkim loncima, radije čitam njemačke novine. Nije li upravo takav stav uvelike predodredio svjetsko javno mnijenje i natjerao Victora Gollancza, židovskog nakladnika iz Londona, da, vrativši se te jeseni iz Njemačke, primijeti kako su vrijednosti Zapada ugrožene, te vrijednosti temeljene na poštovanju prema pojedincu, iako je taj pojedinac izgubio našu naklonost i suosjećanje, tj. našu sposobnost da reagiramo na patnju, bila ona zaslužena ili ne.

Neki tvrde da je prije bilo bolje, ali ti su glasovi odvojeni od stvarnog stanja u kojemu im se nalaze

vlasnici, i sluša ih se jednako kao što se sluša glas koji dopire s radija. To se onda naziva „objektivnošću“ samo zato što ljudi nemaju dovoljno mašte da zamisle takvo stanje. Štoviše, iz moralnih razloga odbacuje se i pomisao na to jer bi ona poticala na „neprikladno“ suosjećanje. Analizira se stanje, ali riječ je, ustvari, o svojevrsnoj ucjeni; analiza postaje ucjena onda kad se analizira političko stajalište gladnog čovjeka a da se istodobno ne analizira sama glad.

O strahotama koje su Nijemci počinili unutar i izvan Njemačke svakako može postojati samo jedno mišljenje jer o zločinu, bez obzira na to tko ga čini i u kojem obliku, može postojati samo jedno mišljenje. Drugo je, pak, pitanje je li ispravno, i nije li samo po sebi bešćutno, njemačke patnje opisane u ovoj knjizi smatrati opravdanima samo zato što bez imalo dvojbe predstavljaju posljedice promašenog njemačkog osvajačkog rata. U pravnom smislu, takav je pogled krajnje pogrešan jer je njemačka bijeda kolektivna, a njemački zločini nisu bili takvi. Nadalje, glad i smrzavanje ne ubrajaju se u kazne koje propisuje pravda zbog istog razloga zbog kojeg se među takve kazne ne svrstavaju ni mučenje ni zlostavljanje, dočim moralna osuda koja optuženicima dosuđuje život nedostojan čovjeka, život koji unižava umjesto da uzdiže ljudsko dostojanstvo, što bi trebala biti prešutna nakana zemaljske pravde, sama sebi uskraćuje pravo na postojanje.

Koncept krivnje i zaslužene kazne mogao bi se bar prividno opravdati kad bi se oni koji sude pridržavali načela dijametralno suprotnog onomu zbog kojeg većina Nijemaca ove jeseni mora proživljavati hladan i kišovit pakao sazdan od ruševina. Sada tomu nije tako: kolektivna optužba protiv njemačkog naroda zapravo se odnosi na poslušnost *in absurdum*, poslušnost čak i onda kad bi neposluh bio jedino moralno opravdano ponašanje. No nije li ta ista poslušnost u krajnjoj liniji obilježje odnosa pojedinca prema vlasti u svim državama svijeta? Čak se ni u vrlo blagim oblicima autoritarnih država ne može izbjeći sukob obveznoga građanskog posluha s dužnošću iskazivanja ljubavi i poštovanja prema bližnjemu (recimo, kad sudski ovršitelj na ulicu izbacuje namještaj deložirane obitelji ili časnik dopusti da mu podređeni pogine u besmislenoj borbi). U konačnici je ključno u načelu prihvatiti obvezu posluha. Nakon što građani prihvate poslušnost, država koja je zahtijeva ubrzo će naći sredstva da im je nametne i u najgnusnijim okolnostima. Poslušnost je državi apsolutna.

Novinar koji se povukao iz poplavljenog područja u Ruhru stoga je, u onoj mjeri u kojoj se u toj odluci vodio svjesnim moralnim načelima, nemo-ralan čovjek, licemjer. Sam sebe smatra realinom, ali ne postoji manji realinom od njega. Na vlastite je uši čuo kako gladna obitelj priznaje da im je bilo bolje pod Hitlerovom vlašću. Kad je isti odgo-

Sadržaj

- 7** Njemačka jesen
- 21** Ruševine
- 28** Bombardirano groblje
- 36** Torta za sirotinju
- 44** Umijeće tonjenja
- 52** Nepoželjni
- 61** Suparnici
- 67** Izgubljena generacija
- 76** Tijek pravde
- 87** Hladan dan u Münchenu
- 97** Kroz šumu obješenih
- 104** Povratak u Hamburg
- 114** Književnost i patnja

- 127** Biografija autora
- 129** Biografija prevoditelja